

С. І. ШИМОН

Світлана Іванівна Шимон, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

МАЙНОВІ ПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЦИВІЛІСТИЦІ

Традиційне розуміння права власності, зміст якого зводиться до відомої тріади повноважень, виключає з числа його об'єктів безтілесні предмети. Проте, погляди на саме таку конструкцію права власності піддаються дискусії в науці. Зокрема, обговорюється можливість визнання об'єктами права власності майнових прав. Зазначимо, що в українській цивілістиці цією проблемою переймається не так багато фахівців; насамперед, вона досліджується в роботах із суміжною тематикою (О. В. Дзери, О. В. Яворської, Ю. О. Гладько та ін.). У російській цивілістиці вона обговорюється більш жваво (М. І. Брагінський, І. А. Гумаров, Л. Г. Єфімова, Д. В. Мурзін А. С. Брітвін та ін.). Думки вчених не вирізняються однотайністю; існують і прихильники визнання майнових прав об'єктами права власності, і опоненти, що зумовлює доцільність звернення до цієї теми з метою знайти відповідь на питання, чи вписується майнове право як об'єкт в концепцію права власності.

«Безтілесне» майно розглядається як об'єкт права власності в зарубіжних правових системах; зокрема такий погляд поширюється на права на об'єкти промислової власності, права на об'єкти «фінансової і комерційної власності» (право грошової вимоги, облигації, векселі, чеки, паї, коносаменти тощо)¹. В країнах англо-американської правової системи до об'єктів речових правовідносин, поряд з традиційними речами, включають так звані «речі у вимозі»: грошові зобов'язання; оборотні документи; акції, паї, облигації; авторські права; патентні права; товарні знаки тощо. Також виділено два види власності: «невидиму» (intangible property), що включає зобов'язальні вимоги, та «матеріальну» (tangible property). Треба мати на увазі, що в англійському праві існують дві категорії «property» та «ownership», які не співпадають з українським поняттям власності, тому механічне перенесення цих категорій у вітчизняну правову систему є неможливим.

Вважається, що класична структура права власності походить з римського права. Проте, автори деяких сучасних досліджень стверджують, що приписування римлянам тлумачення права власності як тріади повноважень є перебільшенням, оскільки жодне джерело римського права не вказує на саме таку конструкцію власності². За висновками В. А. Савельєва, загальноприйняте ототожнення римських *dominium* і *proprietas* є некоректним, бо вони застосовувалися для позначення різних аспектів правовідносин власності. Римська юриспруденція не виробила «єдиного» й «абсолютного» права власності, натомість, було добре розроблено інститут права власності, «розділеної» на окремі повноваження. *Dominium* означав повну правомірну владу, належне панування над певним тілесним об'єктом, в якому поєднувалися речово-правовий та особистісний аспекти; він набувався виключно законними способами. *Proprietas* – це речове право, яке протиставлялося іншому речовому праву – *ususfructus* – праву користування річчю та одержання доходів. Призначення *proprietas* – підкреслити не аспект володарювання над річчю, а її приналежності певній особі; тому між власністю (*proprietas*) та володінням немає нічого спільного³.

Звична для вітчизняного права тріада повноважень була сформована в працях західноєвропейських вчених; в російському праві, як стверджує А. А. Рубанов⁴, її запропонував свого часу В. Г. Кукольник. Абсолютність такої концепції права власності піддавалася сумніву ще в радянський період розвитку правової думки. Було виділено три теоретичні моделі права власності: елементарну, модель розщепленого права власності та модель права власності з відокремленим правом управління⁵. У кожній моделі роль соціального стрижня виконує інший компонент: в елементарній – компонент *фіксації* (норми про закріплення права власності за особою та можливості витребування речі з чужого незаконного володіння); в моделі розщепленого права власності – компонент *позиціонування* (норми, що визначають правовий статус кожного власника та опосередковують оборот об'єктів власності); в моделі права власності з відокремленим управлінням – компонент *управління* поряд з компонентом *позиціонування*⁶.

Думка про те, що майнові права можуть бути об'єктами права власності, висловлюється в сучасній російській літературі (М.І.Брагінський, І. А. Гумаров, Л. Г. Єфімова, Д. В. Мурзін А. С. Брітвін та інші). Позиції ж науковців, які відносять майнові права до об'єктів власності, ґрунтуються на різних аргументах. Скажімо, Д. В. Мурзін посилається на можливість відчуження майнових прав: купівля-продаж кваліфікує свої об'єкти як об'єкти речового права, отже майнові права є об'єктами права власності⁷. І. Гумаров спирається на існування нематеріальних «речей», наприклад грошей і цінних паперів, які можуть мати безготівкову (бездокументарну) форму; отже деякі майнові права наділені властивостями речі, а отже опосередковано вони є об'єктами права власності⁸. А. Б. Бабаєв знаходить пояснення в законі – законодавець прямо вказує на те, що майнові права є об'єктами⁹. М. І. Брагінський відзначає, що звуження кола об'єктів права власності лише до «речей» є не виправданим; речові правовідносини можуть включати в себе певні права на дії протилежної сторони (майнові права)¹⁰.

Зазначимо, що провісником зміни концепції права власності у вітчизняній правовій системі був вчений радянського періоду Ю. Г. Басін. Він пропонував вживати термін «право власності» як родове поняття – охоронюване законом абсолютне право суб'єкта на свій розсуд та у своїх інтересах здійснювати повне владарювання щодо безпосередньо належних йому об'єктів. Автор виділив такі види права власності: право власності на речі («оречевлене» право власності); право власності на предметні символи майнових благ; право власності на оборотні активи; право інтелектуальної власності¹¹.

Послідовниками Ю. Г. Басіна можна вважати сучасних російських вчених С. А. Зінченка та В. В. Галова, які пропонують своєрідну концепцію власності, за якої в системі його об'єктів знаходиться місце для майнових прав. Внаслідок діяльності людини і суспільства, відмічають згадані науковці, з'являються продукти матеріального і духовного виробництва, з приводу яких складаються цілком визначені відносини привласнювання всіх суб'єктів держави і суспільства. Вони виділяють три форми такого привласнювання: товарна, нетоварна та поєднання цих двох форм, і відповідно – три види «прав власності». По-перше, *речові* права власності – об'єктами є ті продукти виробництва, які набувають товарно-майнової форми. По-друге, *майново-немайнові* права власності – щодо об'єктів державної та муніципальної власності, у сфері обігу яких визначено нетоварні (немайнові), майново-немайнові та майнові засади формування, здійснення та припинення права власності. По-третє, *немайнові права власності*, яке існує у сфері особистих немайнових благ, а також фізичного та соціального благополуччя. В останньому виді науковці виділяють *неречові майнові права власності* та власне *немайнові права власності*¹².

Виділення третьої групи – «немайнові права власності» видається не зовсім логічним, адже, по-перше, назва видового поняття повністю співпадає з назвою другого підвиду – «немайнові права власності»; по-друге, назва першого підвиду вказує на майнових характер права, тоді як назва виду стверджує, що мова йде про немайнові права. Таким чином, в обох випадках порушуються принципи класифікації.

Головне ж полягає в тому, що згадані вчені розглядають право власності як всезагальне, універсальне поняття, що виходить далеко за межі традиційного розуміння права власності як речового права й охоплює всі види можливостей особи щодо різноманітних соціальних благ (речей, майнових прав, іншого майна, нематеріальних об'єктів). Вони підкреслюють, що відносини у сфері життєдіяльності людини з приводу особистих немайнових благ, фізичного, соціального добробуту також є відносинами власності, які реалізуються за межами речово-майнових форм. Автори виділяють: 1) вихідне право власності (речове, традиційне) – речове право власності, 2) суб'єктивне похідне речове право, яке незалежно від наявності в нього зобов'язальної «оболонки», є абсолютним правом, дозволяє суб'єктові безпосередньо впливати на річ в межах, визначених власником і законом (обмежені речові права); 3) абсолютні майнові права, речові ознаки яких істотно ослаблені (самостійні майнові права як об'єкти); 4) немайнове право власності. Ці правники вважають, що в процесі вдосконалення цивільного законодавства в одному з розділів інституту права власності та обмежених речових прав необхідно закріпити всі можливі модифікації права власності та його похідних форм.

У контексті предмета нашого дослідження важливо, об'єктом якого саме виду права власності ці автори вважають майнове право? Вони називають суб'єктивні майнові права *абсолютними майновими правами власності*¹³ (неречовими), вважаючи, що по суті майнове право як об'єкт правовідносин є «правом на інші права». І тільки після набуття та реалізації цих інших прав (права) їх володілець в змозі дійти кінцевої мети – набуття майна (речі), одержання результату робіт, надання послуг тощо. Таке майнове право («имущественное право собственности») має свій зміст, який повинен виражатися через товарну правомочність тою мірою, якою це право оречевлюється (стає товаром). В якості товарного критерію вченими використовується мінова вартість (вартість майнового права власності).

Критерієм «речового» чи «майнового» права власності вважається інформаційний носій, через який і за допомогою якого «пізнається» кожне з цих прав. Для речового права – такий носій це сама річ з її споживчою та міною вартістю. Неречове майнове право має тільки мінову вартість, а інформаційним носієм такого права є певний документ чи інший спосіб фіксації цього права (наприклад за допомогою електронно-обчислювальної техніки тощо). Товарно-майнову сторону змісту суб'єктивного майнового права ці вчені представляють через правомочність *володіння* майновим вартісним благом, яке закріплене на певному інформаційному носії; правомочність *користування*, яка виявляється у вигляді обліку його як активу в будь-якій господарській діяльності суб'єкта; правомочність *розпорядження*, що дозволяє управомоченій особі відчужувати чи в інший спосіб вирішувати правову долю даного неречового майнового блага (майнового права)¹⁴. Таке бачення дещо суперечить іншим твердженням цих вчених, де вони заперечують тотожність правомочностей права власності речового та майнового. Крім того, відзначимо, що критерій «інформаційного відображення» майнового права на документі є не зовсім вдалим. Адже, по-перше, він не є універсальним, оскільки є інші форми письмового відображення змісту правочину, а крім того можуть існувати суб'єктивні права, які не закріплені на жодному матеріальному носії.

Неречове майнове право врешті реалізується за допомогою зобов'язання. На цій стадії виникає ситуація своєрідного повернення «відірваного» права до його первісного стану: воно стає звичайним відносним суб'єктивним правом, яке дозволяє особі набути річ, інший матеріальний результат. Тобто з «права на право» внаслідок вказаної динаміки воно перетворюється в «право на річ».

Альтернативний погляд на предмет даної дискусії висловлено такими вченими, як В. В. Вітрянський, А. С. Яковлев, А. Н. Лисенко та ін. Він полягає в тому, що майнові права не є об'єктами ні права власності, ні будь-яких речових прав, а відповідні положення закону, зокрема й ті, що дозволяють купівлю-продаж майнових прав, є нічим іншим, як прийомом юридичної техніки, який дозволяє застосовувати норми, що регулюють звичайні відносини купівлі-продажу, до оплатного відчуження майнових прав. Зокрема, А. Н. Лисенко

відмічає, що говорити про право власності на майнові права можливо лише умовно та виключно в аспекті вказівки на їхню належність певному суб'єкту, проте аж ніяк не в буквальному юридичному сенсі права власності. Інакше, вважає автор, слід було б визнати абсолютно всі права об'єктами права власності, що позбавлено будь-якого сенсу. Правові інститути, зокрема і права власності, є своєрідними засобами, способами, за допомогою яких реалізується певні функції. Для матеріальних та нематеріальних об'єктів це різні засоби і способи, тому право власності в його класичному розумінні не може встановлюватися щодо майнових прав¹⁵.

В. А. Дозорцев обґрунтовує свої заперечення на прикладі правомочності володіння: як фізичне владання річчю володіння є вихідним для права власності (від нього залежать інші правомочності власника), а воно може здійснюватися виключно щодо матеріальних предметів. Єдиним винятком є права на підприємство як майновий комплекс; він включає як матеріальні об'єкти, так і права вимоги, борги, виключні права. Підприємство визнається нерухомістю; тільки в якості елемента підприємства його зобов'язальні права можуть вважатися такими, що входять до складу об'єкта права власності. У відокремленому вигляді права вимоги та інші майнові права не можуть бути об'єктами права власності¹⁶. Цей вчений вважає помилковими спроби проголосити об'єктом права власності майно в широкому значенні цього слова та перенести у вітчизняне право підходи, сформовані в англійській системі, де існують дві категорії власності: в широкому та вузькому сенсі.

Відзначимо, що в українській цивільно-правовій науці радикальних концепцій права власності не пропонується. Переважно, вчені не підтримують ідею визнання майнових прав об'єктами права власності. О. С. Яворська зазначає, що, відірвавшись від речі, право власності стає фікцією; майнові права не можуть бути й предметом купівлі-продажу – у таких випадках має місце відступлення права¹⁷. О. В. Дзера виключає майнові права з кола об'єктів права власності; інший підхід, вважає вчений, може призвести до юридичної помилки; «не можуть бути об'єктом права власності нереалізовані майнові права та невиконані договірні зобов'язки (наприклад несплачена винагорода за продане майно), а відтак вони можуть бути об'єктом зобов'язальних чи інших прав; об'єктами права власності можуть бути лише ті об'єкти цивільних прав, які мають речово-правовий характер, існують об'єктивно в тій чи іншій матеріалізованій формі, доступній для реального володіння, користування та розпорядження»¹⁸.

Зрозуміло, що поширення режиму права власності на нематеріальні об'єкти є певним юридико-технічним прийомом, який доцільно використовувати у випадках, коли виникає необхідність урегулювати існуючими нормами права суспільні відносини, які виникають з приводу залучення до цивільного обороту нетрадиційних для нього об'єктів. Прагнення науковців поширити режим права власності на широке коло об'єктів, або ж на всі об'єкти цивільних прав без винятку зумовлене й іншою практичною потребою – рівною мірою захищати права на будь-які майнові об'єкти, що відповідає міжнародним стандартам.

Підсумовуючи, зазначимо, що визнання майнових прав об'єктами права власності опосередковано відбулося на законодавчому рівні через визнання майнових прав неспоживними речами, що зроблено в ч. 2 ст. 190 ЦК України. Практично ж поширення режиму права власності на ідеальні об'єкти (майнові права) можливе виключно в сенсі правової фікції, яка має прагматичне призначення. Конструкція права власності в даному випадку є єдино можливою, оскільки саме вона забезпечує найповніші права на відповідні об'єкти (майнові права). У той же час, видається логічним підхід, за якого режим права власності може бути поширено не на будь-які майнові права, а саме на такі, що надають можливість набути у власність конкретні предмети матеріального світу (речі або гроші), за рахунок яких можливо безпосередньо задовольняти відповідні інтереси особи. Як бачиться, це може бути, по-перше, майнове право на об'єкт-річ, який виникне у майбутньому (наприклад, на об'єкт незавершеного будівництва), або, по-друге, майнове право вимоги щодо сплати грошових коштів, передання іншого майна у власність. Іншими словами – об'єктом права власності може бути таке майнове право, яке в майбутньому трансформується в річ. Не є об'єктами права власності: право користування чужою річчю (адже це право неможливо відчужити без згоди власника), майнове право вимоги щодо виконання на користь правоволодільця певних робіт, надання послуг і подібні.

Загалом проблема майнових прав як об'єктів пов'язана з питаннями правового регулювання способів їх відчуження, передання під заставу, внесення до статутного капіталу підприємницьких товариств, особливості яких надають достатній простір для наукових пошуків у цій сфері.

¹ Гражданское и торговое право зарубежных государств. Учебник: В 2-х томах. Т. 1 / Буднева Г. Н., Васильев Е. А., Грибанов А. В., Зайцева В. В., и др.; Отв. ред.: Васильев Е. А., Комаров А. С. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Международные отношения, 2006. – 560 с. – С. 314–315.

² Точилин В. В. Право оперативного управления и право хозяйственного ведения: особенности правового регулирования: Монография / В. В. Точилин – Армавир: Редакционно-издательский центр АГПУ, 2006. – 196 с. – С. 125–133.

³ Савельев В. А. Юридическая концепция собственности в Древнем Риме и современность / В. А. Савельев. – Советское государство и право. – М.: Наука, 1990. – № 8. – С. 135–140. – С. 139.

⁴ Рубанов А. А. Проблемы совершенствования теоретической модели права собственности / А. А. Рубанов / Развитие советского гражданского права на современном этапе / Малейн Н. С., Мозолин В. П., Прокопченко И. П., Рубанов А. А., и др.; Отв. ред.: Мозолин В. П. – М.: Наука, 1986. – 267 с. – С. 77–113). – С. 105.

⁵ Рубанов А. А. Вказана праця – С. 78.

⁶ Точилин В. В. Вказана праця. – С. 148–157.

⁷ Мурзин Д. В. Ценные бумаги – бестелесные вещи. Правовые проблемы современной теории ценных бумаг / Мурзин Д. В. – М.: Статут, 1998. – 176 с. – С. 98.

⁸ Гумаров И. Понятие вещи в современном гражданском праве России / И. Гумаров // Хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С. 78–84. – С. 80–84.

⁹ Бабаев А. Б. Система вещных прав. Монография / А. Б. Бабаев. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 408 с. – С. 199.

¹⁰ Брагинский М. И. К вопросу о соотношении вещных и обязательственных правоотношений / М. И. Брагинский / Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С. А. Хохлова / Авилов Г. Е., Алексеев С. С., Брагинский М. И., Витрянский В. В., и др.; Отв. ред.: Маковский А. Л. – М.: Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1998. – 480 с. – С. 113–130. – С. 124.

¹¹ Басин Ю. К вопросу о понятии права собственности / Ю. Басин / Гражданское законодательство Республики Казахстан: Статьи, комментарии, практика. Вып. 17. – Алматы: ЮРИСТ, 2003. – С. 28–40. – С. 39.

¹² Галов В. В., Зинченко С. А. Собственность и производные вещные права: теория и практика. Монография / Галов В. В., Зинченко С. А. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2003. – 200 с. – С. 20–21. – С. 28–29. – С. 77–78.

¹³ Галов В. В., Зинченко С. А. Вказана праця. – С. 37–39.

¹⁴ Там само. – С. 51.

¹⁵ Лысенко А. Н. Имущество в гражданском праве России / А. Н. Лысенко. – М.: Деловой двор, 2010. – 200 с. – С. 78. – С. 82.

¹⁶ Дозорцев В. А. Принципиальные черты права собственности в Гражданском кодексе / В. А. Дозорцев / Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С. А. Хохлова / Авилов Г. Е., Алексеев С. С., Брагинский М. И., Витрянский В. В., и др.; Отв. ред.: Маковский А. Л. – М.: Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1998. – 480 с. – С. 228–271. – С. 232–237.

¹⁷ Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту / О. Яворська / Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид. – 2011. Вип. 53. – С. 225–231. – С. 228.

¹⁸ Дзера О. В. загальна характеристика права власності / О. В. Дзера / Цивільне право України. Загальна частина: підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 653.

Резюме

У праці досліджуються сучасні погляди на концепцію права власності в українській та російській правовій науці в контексті визнання чи невизнання майнових прав об'єктами права власності.

Ключові слова: майнові права, право власності, об'єкти права власності.

Резюме

В работе исследуются современные взгляды на концепцию права собственности в украинской и российской правовой науке в контексте признания либо непризнания имущественных прав объектами права собственности.

Ключевые слова: имущественные права, право собственности, объекты права собственности.

Summary

This work investigates modern views on the concept of property rights in the Ukrainian and Russian jurisprudence in the context of the recognition or non-recognition of property rights as objects of ownership.

Key words: property rights, ownership, objects of ownership.

Отримано 28.05.2012

Є. І. БІЛОЗЕРСЬКА

Євгенія Іванівна Білозерська, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЧОВІ ДОКАЗИ В НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Не дивлячись на те, що наука нотаріального процесу вже виокремилась у самостійну сферу правових досліджень і питання нотаріального процесу все більше привертають до себе увагу науковців, загальні питання доказів та доказування у цьому процесі досить рідко стають предметом окремих досліджень. Більше уваги науковці приділяють доказам та доказуванню при вчиненні окремих нотаріальних дій, що, на наш погляд, не завжди є правильним.

Окремі аспекти загальних положень доказів та доказування у науці нотаріального процесу вивчалися, зокрема, В. В. Баранковою, М. В. Бондаревою, Н. В. Круковес, Ю. О. Лежух, Е. М. Мурадян. Від досліджень цих авторів вирізняється за своїм змістом дослідження С. Я. Фурси, опубліковане як розділ «Докази та доказування у нотаріальному процесі» у науково-практичному посібнику «Теорія нотаріального процесу». Своїм дослідженням фактично С. Я. Фурса правильно вказала на необхідність проведення комплексних досліджень питань доказів та доказування у нотаріальному процесі. Значене місце в цьому дослідженні присвячено речовим доказам¹.